

Одрживи развој и Covid-19: Мере државе и проблеми финансирања

Sustainable Development and Covid-19: State measures and funding problems

Немања Радовановић^{1}, Никола Живић²*

^{1,2}Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија /
University of Pristina with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy, Kosovska Mitrovica, Serbia

*Аутор за преписку / Corresponding author

Рад примљен / Received: 15.05.2022, Рад прихваћен / Accepted: 07.10.2022.

Сажетак: У Њујорку је 2015. године одржана Конференција Уједињених Нација о одрживом развоју на којој је усвојен нови Програм одрживог развоја до 2030. године, тзв. Агенда 2030. Агенда 2030 садржи 17 нових циљева који представљају замену за Миленијумске циљеве развоја који су важили за период од 2000 - 2015. године. Србија се као земља потписница обавезала да циљеве национализује и ради на њиховом остваривању. Реч је о врло комплексним циљевима за чију је реализацију потребно уложити велике напоре. Србија се у том процесу као и све неразвијене земље и земље у развоју суочава са низом проблема. На већ постојеће проблеме у процесу реализације, додатно је утицала криза изазвана пандемијом вируса Covid-19. Изазивајући конфузију и велике проблеме на социо-економском и политичком плану, у глобалној али и националној размери, Covid-19 је имао подједнако драматичан утицај на еколошка питања. С тим у вези, покушали смо да у овом раду сагледамо начин на који су Covid-19 и одређене мере (економске пре свега) које је држава Србија усвајала у намери да контролише кризу, утицале (или могле да утичу) на процес реализације оних циљева из Агенде 2030 који се односе на питања заштите животне средине и климе.

Кључне речи: одрживи развој, Агенда 2030, пандемија, Covid-19, криза.

Abstract: In 2015, the United Nations Conference on Sustainable Development was held in New York, at which a new Sustainable Development Program until 2030 was adopted, the so-called Agenda 2030 contains 17 new goals that are a replacement for the Millennium Development Goals that were valid for the period 2000-2015. years. As a signatory country, Serbia has committed itself to nationalize the goals and work on achieving them. These are very complex goals, the realization of which requires great efforts. In this process, Serbia, like all underdeveloped and developing countries, is facing a number of problems. The already existing problems in the implementation process were additionally affected by the crisis caused by the Covid-19 pandemic. Causing confusion and major socio-economic and political problems on a global and national scale, Covid-19 has had an equally dramatic impact on environmental issues. In this regard, we have tried to see in this paper the way in which Covid-19 and certain measures (primarily economic) adopted by the state of Serbia in order to control the crisis, influenced (or could affect) the process of achieving those goals from the 2030 Agenda relating to environmental and climate issues.

Keywords: sustainable development, Agenda 2030, pandemic, Covid-19, crisis.

¹orcid.org/0000-0001-6666-1811, e-mail: nemanja.radovanovic@pr.ac.rs

²orcid.org/0000-0001-5202-9217, e-mail: nikola.zivic@pr.ac.rs

УВОД / INTRODUCTION

Прву половину двадесетог века обележила су два светска рата која су пратила велика људска страдања и материјални губици, што је довело до тога да се постави питање смисла развојног пута човечанства. Стога је друга половина двадесетог века обележена размишљањима и дебатама (научно-стручним, политичким и др.) на ову тему која су имала за циљ да поставе нову развојну парадигму која би решила већ постојеће и предупредила потенцијалне проблеме. Било је јасно да одговор треба тражити на глобалном нивоу. Концепт одрживог развоја резултат је ових настојања.

Најпре су у средиште пажње дошли проблеми који се односе на животну средину, односно питање како да економски раст и очување животне средине не представљају супротстављене циљеве. Са порастом сложености глобалне економије, овај концепт, чија су полазна основа били глобални еколошки проблеми, развија се у концепт који повезује сфере економије, друштва и животне средине (Ристић и др., 2017). Тако се дошло до тога да овај концепт обједињује тј. подразумева баланс између три димензије: еколошке одрживости, економске ефикасности и социјалне одговорности. По најчешће навођеној дефиницији „одрживи развој је развој који излази у сусрет потребама садашњице, а да не угрожава способност будућих генерација да задовоље сопствене потребе“ (Report of the World Commission on Environment and Development, 1987). Утемељивач социјалне екологије у нас истиче да „одрживим развојем може се означити онај развој који омогућава унапређивање техничко-технолошке основе рада, пораст друштвеног богатства и благостања људи уз истовремено очување животне средине за опстанак садашњих и будућих генерација“ (Марковић, 2005, стр. 401).

Кроз одржавање низа конференција на међународном нивоу на којима су усвајана различита стратешка документа, агенде, формиране комисије за њихово праћење и сл., креирани су принципи одрживог развоја, формулисани циљеви које треба достићи, а концепт одрживог развоја постао је саставни део развојних политика модерних држава. Миленијумски самит у Њујорку један је у низу догађаја на којима су разматрани глобални развојни проблеми и постављани циљеви које треба реализовати. У септембру 2000. године делегати из целог света окупили су се у Њујорку, где су свих 189 чланица Уједињених нација, међу којима је и Србија, усвојили Миленијумску декларацију и из ње извели тзв. Миленијумске циљеве развоја. У питању је следећих

осам циљева, тј. проблема које је требало решити или умањити до 2015. године: искоренити екстремно сиромаштво и глад, осигурати да сви заврше основно образовање, родна равноправност и побољшање положаја жена, смањити смртност деце, унапредити здравље у репродуктивном периоду, борба против ХИВ-а/сиде и осталих болести, осигурати одрживост животне средине, развијати глобалне партнерске односе за развој.

До потпуне реализације ових циљева није дошло, како на глобалном нивоу, тако и у Србији. Томе су допринели различити глобални проблеми (миграције, климатске промене, исцрпљивање ресурса, раст становништва, разлике у богатству и моћи, геополитички сукоби итд.) али у случају Србије и неспремност да спроведе потребне системске реформе (Ристић и др., 2017). Свеукупну економску ситуацију у Србији у овом периоду (2000 – 2015), карактеришу два тренда. Први је обележен економским растом до 2008. године, а други карактерише пропадање националне економије што се негативно одразило на индикаторе тржишта рада, подстакло раст сиромаштва и узроковало свеопшти пад животног стандарда у земљи (Извештај о реализацији миленијумске декларације и миленијумских циљева за период 2000 – 2015 године, 2018; Србија и Агенда 2030 – Мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја, 2018).

Као глобални одговор на не реализацију поменутих циљева, у Њујорку је 2015. године одржана Конференција Уједињених Нација на којој је усвојен нови Програм одрживог развоја, тзв. Агенда 2030. Ова Агенда са 17 циљева и 169 потциљева обухвата све димензије одрживог развоја и обавезује све земље потписнице, међу којима је и Србија, да циљеве национализују (што подразумева да свака држава потписница сама процени како потциљеве инкорпорирати у националне процесе планирања, јавне политике и сл.) и раде на њиховом остваривању. Има ли Србија снаге да се ухвати у коштац са реализацијом врло комплексних и амбициозних циљева које поменута Агенда садржи?

1. МЕТОДОЛОГИЈА / METHODOLOGY

У раду су примењене методе дескриптивне анализе и упоредног проучавања садржаја међународних аката и спровођења системских реформи у Србији у циљу заштите животне средине и одрживог развоја у складу са Агендом 2030. Такође, направљен је преглед мера усмерених на сузбијање пандемије Covid-19 и управљање кризом изазваном климатским променама.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА / RESEARCH RESULTS AND DISCUSSIONS

Извештај о припремљености Србије за спровођење Агенде 2030 (Србија 2030, 2020) говори да и поред тога што су одређени значајни процеси спроведени или започети (спроведено је мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја, формирана је Међуресорна радна група за спровођење Агенде 2030), неки кључни процеси (као што је усвајање нове националне стратегије одрживог развоја, дефинисање националних приоритета развоја и релевантних потциљева на националном нивоу, укључивање представника невладиних организација у званична тела која се баве постизањем циљева одрживог развоја), још увек нису реализовани.

Ако посматрамо сваки од циљева понаособ, поменути извештај указује да тренутно успостављен оквир јавних политика и правни оквир, као и институционални и координациони механизми и механизми за праћење напретка и извештавање, у највећем број случаја, тек делимично подржавају постизање циљева. На све то, почетком 2020. човечанство се суочило са пандемијом вируса Covid-19, која и даље траје. Covid-19 је имао велики утицај на људске активности у најширем могућем смислу. Готово да не постоји сегмент људског живота који на неки начин није погођен променама које су директна последица утицаја пандемије, или промена насталих у покушају да се на првобитне изазове одговори, индивидуално и системски. Изазивајући конфузију и велике проблеме на социо-економском и политичком плану, у глобалној али и националној размери, Covid-19 је имао подједнако драматичан утицај на еколошка питања. С тим у вези, покушаћемо да у овом раду сагледамо начин на који су Covid-19 и одређене мере (пре свега економске) које је држава Србија усвајала у намери да контролише кризу, утицале (или могле да утичу) на процес реализације циљева 6 (Обезбедити санитарне услове и приступ пијаћој води за све), 7 (Осигурати приступ доступној, поузданој, одрживој и модерној енергији за све),¹¹ (Учинити градове и људска насеља инклузивним, безбедним, прилагодљивим и одрживим),¹² (Обезбедити одрживе облике потрошње и производње),¹³ (Предузети хитну акцију у борби против климатских промена и њених последица), и 15 (Одрживо управљати шумама, сузбити дезертификацију, зауставити и преокренути деградацију земљишта и спречити уништавање биодиверзитета) Агенде 2030. Реч је о групи циљева који се односе на питања за-

штите животне средине и борбу против климатских промена.

У акцији борбе против климатских промена и њених последица (циљ 13), на националном плану у контексту утицаја пандемије Covid-19, неопходно је раздвојити краткорочне и дугорочне ефекте (Крпић, 2022).

Сет мера које је Влада Републике Србије донела на почетку пандемије а које су се тичале ограничавања и смањивања људске активности омогућио је да се у извесном смислу искристалишу одређене узрочно-последичне везе. Наиме, услед смањене људске активности дошло је до краткорочног побољшања квалитета ваздуха. Истраживања показују да се концентрација загађивача ваздуха који углавном потичу од саобраћаја (NO_x) смањила током периода ограниченог кретања, затим концентрација честица PM2.5 и PM10 које углавном потичу од грејања домаћинства и производње електричне енергије се није значајно променила, док се концентрација озона (O₃) у близини тла повећала, што наводи на закључак да је мера ограничења кретања утицала на квалитет ваздуха у Србији на сличан начин као у другим европским градовима (Davidović at al., 2020). Иако је јасно да је смањена фреквенција друмског саобраћаја утицала на смањење загађења ваздуха (посебно за време ванредног стања), треба имати у виду неравномерну регионалну развијеност Србије и могућа одступања у датом контексту, што поставља задатак прикупљања информација са територије читаве Србије не би ли се прецизно утврдио исход али и узроци описаних трендова. Подаци који говоре у прилог краткорочног побољшања квалитета ваздуха и пада емисије гасова стаклене баште повезани су и са падом индустријске производње у првом кварталу 2020. године што одговара периоду појаве пандемије Covid-19. „Потрошња бензина и нафте такође је опала у периоду јануар 2020. - мај 2020: ауто гаса 24,1%, бензина 11,6% и дизела 7,9% у поређењу са истим периодом претходне године. Сектор транспорта из којег потиче 13,6 % емисије гасова са ефектом стаклене баште, смањено се у првом кварталу 2020. године како се смањено број људи који користе транспортне системе у свим видовима, као и број новорегистрованих путничких возила и новорегистрованих тешких теретних возила, то нас доводи до закључка да су потрошња горива и са тим повезане емисије гасова стаклене баште у транспортном сектору такође опале у првом кварталу 2020. године око 5%“ (COVID-19, Процена социо-економског утицаја, 2020, стр. 66). Треба истаћи да овом тренду про-

тиврече најновија истраживања на глобалном нивоу када говоримо о емисији гасова стаклене баште. Међународна агенција за енергију (IEA) је у јулу 2021. године на основу увида у постепен раст емисија гасова стаклене баште, као и на основу увида у најављене мере економског опоравка од пандемије Covid-19 утврдила да ће њихово остваривање резултирати повећањем емисије CO₂ до рекордног нивоа у 2023. години настављајући раст и даље (Global Energy Review, 2021).

Поред мера које су ограничавале мобилност становништва, Република Србија је у одговору на пандемију Covid-19 предузела и одређене економске мере које по свом утицају на климатске промене и животну средину имају дугорочнији карактер (Beslać i dr., 2022). Наиме, министар финансија је у априлу 2020. године у сврху припреме за економски утицај Covid-19 затражио смањење трошкова и инвестиција из свих области финансирања из државног буџета (осим плата) за најмање 20%. Такав захтев је буџет Министарства заштите животне средине смањио за 1,5 милијарди динара. Како је проблем финансирања еколошких пројеката који имају за циљ приближавање одрживом развоју у што већој мери, много „старији“ проблем од актуелне пандемије, сасвим је извесно да ће смањење буџета лоше утицати на многе мере, постојеће праксе и постављене циљеве у домену заштите животне средине. У том смислу, праћење и спровођење мера у правцу постављених циљева из области климатских промена и заштите животне средине је додатно угрожено овим смањењем буџета. Пандемија Covid-19 је додатно отежала већ сложена и проблематичну ситуацију када говоримо о могућности праћења успостављених потциљева и индикатора одрживог развоја уопште. Тумачећи извештај о остваривању циљева одрживог развоја до 2030. године који је у децембру 2020. године објавио Републички завод за статистику, Радовановић и Живић истичу: „Оно што је из извештаја видљиво а што посебно забрињава као податак је да од укупно 226 индикатора преко којих треба пратити остварење 15 циљева, Републички завод за статистику прати само 83. То истовремено значи да је од укупно 154 потциљева, могуће пратити реализацију само 65“ (2021, стр. 213). Као посебно проблематични у том смислу издвајају се циљ 7 (Осигурати приступ доступној, поузданој, одрживој и модерној енергији за све, где је могуће пратити 2 од 5 задатих потциљева и 3 од 6 могућих индикатора); затим циљ 11 (Учинити градове и људска насеља инклузивним, безбедним, от-

порним и одрживим, где је могуће пратити 1 од 10 задатих потциљева и 1 од 15 могућих индикатора); циљ 12 (Обезбедити одрживе обрасце производње и потрошње, где је могуће пратити 1 од 11 задатих потциљева и 1 од 13 могућих индикатора); циљ 15 (Одрживо управљати шумама, зауставити деградацију земљишта и уништавање биодиверзитета, где је могуће пратити 3 од 12 задатих потциљева и 3 од 14 могућих индикатора). Поред тога, посебно је забрињавајуће да по питању циља 7 и циља 11, већина доступних индикатора указује на значајно удаљавање од циљева одрживог развоја (Извештај о напретку у остваривању циљева одрживог развоја до 2030. године у Републици Србији, 2020). Ситуација није боља ни када је у питању циљ 13 где је могуће пратити 1 од 5 задатих потциљева на основу 3 од 8 могућих индикатора. Овде истичемо да се сви индикатори који се прате односе на један потциљ, док се остала четири потциља уопште не прате.

Иако су пре кризе изазване пандемијом Covid-19 постојали планови за значајно улагање у еколошки и енергетски сектор (финансирање од 500 милиона евра од Развојне банке Савета Европе за радове на инфраструктури и заштити животне средине, 80 милиона евра од Немачке развојне банке за појекте водоснабдевања, 85 милиона евра од инвестиционих банака за разноврсне енергетске еколошке пројекте, 30 милиона евра Европске банке за обнову и развој за наводњавање и прилагођавање климатским променама) у обзир се мора узети и пад БДП-а за 2020. годину од 3% дат у анализи Фискалног савета Републике Србије што је захтевало редефинисање приоритета и значајно успорило рад на пројектима за заштиту животне средине и прилагођавање климатским променама (Ефекат здравствене кризе на фискална и економска кретања у 2020. и препоруке за фискалну политику у 2021. години, 2020). Па тако, на пример, „Воде Војводине очекује пад инвестиција и активности одржавања од 30% у вези са планираним пројектима заштите животне средине. На националном нивоу износ субвенција намењених заштићеним природним подручјима смањио се током ванредног стања са 235 милиона динара пре кризе на 229 милиона динара после кризе. Слични резони забележени су у свим институцијама у Србији које су буџетски корисници, укључујући и област шумарства, водопривреде и друге“ (COVID-19, Процена социо-економског утицаја, 2020, стр. 67). Иако је питање загађења ваздуха преузело примат, један од најскупљих и највећих проблема заштите животне средине се односи на обез-

беђивање санитарних услова и приступ пијаћој води за све (циљ 6). Као посебно проблематично овде се издваја питање отпадних вода. У Стратегији управљања водама на територији Републике Србије до 2034 године (2017) истиче се да је заштита вода од загађења најлошије уређена област у сектору вода. Иако је проблем препознат у многим документима као горући, није било довољно акције у правцу превазилажења ни пре актуелне пандемије која додатно компликује то питање. Један од главних разлога за то како упозорава Фискални савет у својим стратешким препорукама за буџет и фискалну политику у 2020. години је неопходност великих инвестиција у овој области - око 6 милијарди евра. У истој стратегији се истиче да период до 2034. године није довољан за достизање свих стандарда који важе за земље чланице ЕУ, као и да ће се улагања у овој области одвијати у складу са друштвеним и економским могућностима државе. Криза изазвана пандемијом Covid-19 је не само неповољно утицала на могућности државе да се у што краћем року приближи постављеним стандардима, већ је и пролонгирала рокове постављене у стратегији, ризикујући да можда дођемо и до „тачке без повратка“ за неке изворе воде у Србији. Такође, сасвим је извесно да ће смањење расположивих средстава неповољно утицати и на остварење потциљева формулисаних кроз циљ 12. Еколошки исправно управљање свим облицима отпада током читавог њиховог употребног циклуса је један од сегмената у којем ће се ово умањење сигурно осетити. Ово ће утицати и на решавање проблема отпадних вода који су тиме што је држава умањила финансирање локалних самоуправа у ове сврхе, стављени у други ред због резова и преусмеравања буџетских средстава.

Одрживо управљање шумама (део циља 15) је такође погођено кроз смањење фондова због донетих мера штедње. Истраживачи упозоравају: „Ако се пошумљавање смањи због мера штедње кризе Covid-19, а експлоатација животне средине настави на истом нивоу виђеном 2019. године, то ће имати укупан негативан ефекат на планирање газдовања шумама у Србији“ (COVID-19, Процена социо-економског утицаја, 2020, стр. 68).

Чињеница да кризе највише погађају најосетљивије групе друштва се потврдила и сада. У том смислу се питање инклузивних, безбедних, прилагодљивих и одрживих градова и насеља (циљ 11) мора сагледати и са становишта економске депривације становништва под утицајем пандемије Covid-19. Иако се мере штедње нису

односиле на зараде грађана које се остварују из буџета, истраживања показују да су многи погођени смањењем прихода што суштински утиче на квалитет живота становништва, као и на приближавање постављеним принципима одрживости у контексту овог циља. Резултати истраживања UNICEF-а о утицају пандемије Covid-19 на породице са децом у Србији показују да је пандемија додатно отежала положај оних који живе у домаћинствима са најнижим приходима. Чак четвртина испитаника са децом до 17 година истиче да је у одређеном тренутку била приморана да смањи трошкове за храну (Istraživanje o uticaju pandemije kovida-19 na porodice sa decom u Srbiji, 2021). Пандемија Covid-19 нам је указала на неопходност озбиљнијег планирања одрживог живота у градовима, посебно ако се у обзир узму пројекције које указују на то да ће до 2050. године чак две трећине светске популације живети у градовима. Питање сиромаштва се не може посматрати одвојено од питања инклузивних и одрживих насеља. Социјалне неједнакости утичу на степен отпорности појединаца и заједница на кризе. „Основне препоруке СЗО које се односе на останак код куће, физичко дистанцирање и прање руку, за неке друштвене слојеве делују врло једноставно, међутим за ниже слојеве представљају велики изазов“ (Божиловић, Петковић, 2020, стр. 839). Показало се да је неједнака регионална развијеност земље утицала на отпорност становништва на кризу. У сиромашним и мање развијеним регионима, мере су имале драматичнији утицај на становништво и задовољење основних животних потреба. С обзиром на тежњу читавог друштва ка одрживом начину живота, криза коју је изазвала пандемија Covid-19 је осветлила и природу међузависности насеља уопште што би у будућности, уколико се на прави начин истраже везе порођене из ове кризе, могло довести до преко потребног склада између руралних и урбаних насеља који је неопходан за одрживу будућност (Brankov, 2022). Не треба занемарити ни да је пандемија Covid-19 довела и до застоја у раду Скупштине Републике Србије што је за последицу имало кашњење у ратификовању одређеног броја зајмова, као и одлагање инвестиција у енергетске и еколошке инфраструктурне пројекте. Такође, с обзиром на то да Република Србија велики део средстава планираних за улагање у поменуте секторе добија од глобалних донатора (Зелени климатски фонд, Фонд за адаптацију, Глобални фонд за заштиту животне средине, Специјални фонд за климатске промене), који су и сами погођени пандемијом Covid-19, то додатно успорава напредак на пољу

енергетске ефикасности, климатских промена и заштите животне средине (COVID-19, Процена социо-економског утицаја, 2020).

Овај сплет економских и политичких мера и одлука је утицао на успоравање кретања нашег друштва у правцу што „зеленије енергије“ (циљ 7) тј. утицао је негативно на настојање да се повећава капацитет и удео обновљиве енергије у укупној енергетској производњи. „Улагања у обновљиву енергију су претрпела ударац када су укинута повољне тарифе током овог временског периода, са последицом да су компаније које улажу у обновљиве изворе енергије морале на тржишту да се такмиче са оним које своје пословање базирају на фосилним горивима“ (COVID-19 - План социо-економског одговора, 2020, стр. 51). Генерално узевши, иако су потреба и тражња за зеленом енергијом из дана у дан све веће, неопходност великих инвестиција у те сврхе и скепса фосилног лобија о исплативости такве транзиције успоравају преко потребно омасовљење „зелених извора“.

ЗАКЉУЧАК / CONCLUSION

Мере које је Влада Републике Србије донела на почетку пандемије у циљу смањења људских активности, имале су позитивне ефекте на неке од циљева који се односе на заштиту животне средине и климе. Значајно смањена фреквенција друмског саобраћаја и пад индустријске производње и с тим у вези пад загађења ваздуха и пад емисије гасова са ефектом стаклене баште, значили су краткорочну корист по животну средину. Међутим, сет економских мера које је Влада усвојила, са много дугорочнијим и директнијим последицама, негативно су се одразиле на реализацију циљева одрживог развоја које смо разматрали у овом раду. Смањење јавних расхода посебно је погодило пројекте у области заштите животне средине који се односе на пречишћавање отпадних вода, управљање отпадом, очување заштићених подручја и управљање шумама. С обзиром на то да су криза и мере које је Влада доносила посебно погодили сиромашне, осетљиве друштвене групе као и оне који живе у мање развијеним деловима земље, то додатно проблематизује идеју о стварању одрживих и инклузивних градова и насеља. Посебан ударац претрпеле су инвестиције у обновљиве изворе енергије јер су укинута повољне тарифе које је држава гарантовала. Следствено томе, мере које је Влада доносила у намери да контролише и умањи кризу нису укључивале било који аспект еколошких питања чиме је вероватно пропуштена шанса да се излазак из пандемије и опоравак друштва одвија у правцу и складу са принципима зелене еко-

номије. Чини се да за то није било довољно свести, али пре свега финансијских средстава. Велики камен спотицања у том процесу може бити чињеница да се Србија за реализацију еколошких пројеката и уопште пројеката за одрживи развој, значајним делом ослања на средства страних донатора. Међутим, ако зелену економију посматрамо као својеврстан начин остваривања одрживог развоја, чини се да су креатори економске политике у сусрету са кризом коју је изазвала пандемија Covid-19, показали да многе своје одлуке доносе под утицајем погубне мантре да заштита животне средине треба да сачека нека боља (богатија) времена што угрожава одрживу будућност уопште. Актуелна пандемија још једном је отворила питање у којој мери су комплексни циљеви задати у Агенди 2030 оствариви? Ако се претходни глобални развојни програм оличен у Миленијумским циљевима није остварио, шта гарантује да ће овај бити реализован? Већина поменутих светских проблема је и даље ту а пандемија је неке од њих још и продубила. Ово се посебно односи на сиромашне, неразвијене и земље у развоју које због различитих проблема са којима се суочавају (институционалних, политичких, економских) на спољашњем или унутрашњем плану, не могу адекватно да одговоре на постављене циљеве и задате рокове. Посебну димензију овом питању у националним и наднационалним оквирима додаје актуелна криза на простору Украјине која се дешава у тренутку писања овог рада. Већ у првим данима од избијања, ова криза, великом делу света, а посебно Европи, наметнула је питање енергетске сигурности и зависности од фосилних горива, али и пробудила неке „духове“ који истичу неопходност енергетске транзиције и прелаза на обновљиве изворе енергије.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- [1] Beslać, M., Janjušić, D., Cogoljević, V., Gačević, M. (2022). Posledice pandemije izazvane virusom SARS-COV-2 na realni sektor i privredni rast: slučaja Srbije, *Ecologica*, 29(106), 230-239.
- [2] Божиловић, Ј., Петковић, Ј. (2020). Социо-урбани аспекти пандемијске кризе у Србији, *Социолошки преглед*, 54(3), 837-867.
- [3] Brankov, T. (2022). COVID-19: ekonomsko-ekološki izazovi, *Ecologica*, 29(106), 245-251.
- [4] Global Energy Review (2021). Assessing the effects of economic recoveries on global energy demand and CO₂ emissions in 2021, IEA. Доступно на: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021> [Приступљено: 20.02.2022.].

- [5] Davidović, M. et al. (2020). Analysis of the correlations between the COVID-19 pandemic and air quality. Доступно на: <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/blog/2021/air-pollution-covid-19-serbia.html>
- [6] Ефекат здравствене кризе на фискална и економска кретања у 2020. и препоруке за фискалну политику у 2021. години (2020). Фискални савет Републике Србије. Доступно на: http://www.fiskalnisavet.rs/doc/analize-stavovipredlozi/2020/FS_Efekat_zdravstvene_krize_na_fiskalna_i_ekonomska_kretanja_u_2020_prepоруке_za_2021.pdf [Приступљено: 02.03.2022.].
- [7] Извештај о реализацији миленијумске декларације и миленијумских циљева за период 2000-2015. (2018), Београд: Републички секретаријат за јавне политике. Доступно на: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/> [Приступљено: 22.02.2022.].
- [8] Извештај о напретку у остваривању циљева одрживог развоја до 2030. године у Републици Србији (2020). Београд: Републички завод за статистику Доступно на: <https://sdgs4all.rs/documents/dobrovoljninacionalni-izvestaj-republike-srbije-osprovođenju-agende-za-odrzivi-razvoj-2030/> [Приступљено: 22.02.2022.].
- [9] Istraživanje o uticaju pandemije COVID-19 na porodice sa decom u Srbiji (2021). Unicef u Srbiji, Доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/18641/file/SR%20-%20UNICEF%20COVID-19%20istraživanje.pdf> [Приступљено: 01.03.2022.].
- [10] Krpić, J. (2022). Obelodanjivanje informacija o klimatskim rizicima u izveštajima kompanija. *Ecologica*, 29 (106), 155-162. <https://doi.org/10.18485/ecologica.2022.29.106.3>
- [11] Марковић Д. Ж. (2005). *Социјална екологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [12] Радовановић, Н, Живић, Н. (2021). Одрживи развој у стратешким документима Републике Србије и Републике Црне Горе, *Српска Баштина* VI/2, 199-219.
- [13] Report of the World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*. Доступно на: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> [Приступљено: 21.02.2022.].
- [14] Ристић, Л., Тубић, Т., Кнежевић, М. (2017). Одрживи развој Републике Србије у контексту комплексних циљева Агенде 2030. У: В. Лековић (Ур.), Институционалне промене као детерминанта привредог развоја Републике Србије, 277-294. Крагујевац: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.
- [15] Стратегија управљања водама на територији Републике Србије до 2034. године (2017). Сл. гласник Републике Србије, бр. 3/2017. Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2017/3/1/reg> [Приступљено: 02.03.2022.].
- [16] Стратешке препоруке за буџет и фискалну политику у 2020. години (2019). Фискални савет Републике Србије, Доступно на: http://www.fiskalnisavet.rs/doc/analize-stavovipredlozi/2019/FS_%20Strateske_preporuke_za_budzet_i_fiskalnu_politiku_u_2020_%20godini.pdf [Приступљено: 01.03.2022.].
- [17] Србија 2030: Припремљеност за спровођење Агенде 2030 (2020), Београд: Београдска отворена школа. Доступно на: <https://sdgs4all.rs/documents/srbija-2030-pripremljenost-za-sprovođenje-agende-2030/> [Приступљено: 22.02.2022.].
- [18] Србија и Агенда 2030, мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја, (2018), Београд: Влада Републике Србије. Доступно на: <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/Agenda-UN-2030.pdf> [Приступљено: 23.02.2022.].
- [19] COVID-19 - План социо-економског одговора, (2020). UNDP Srbija. Доступно на: https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-12/serp-izvestaj-srp-web-30-11_1.pdf [Приступљено: 19.02.2022.].
- [20] COVID-19 - Процена социо-економског утицаја (2020). UNDP Srbija. Доступно на: https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/library/crisis_prevention_and_recovery/covid-19-socio-economic-impact-assessment-.html [Приступљено: 19.02.2022.].
- [21] <https://studiob.rs/mali-javnim-preduzecima-smanjiti-troskove-za-najmanje-20/> Приступљено: 20.02.2022.
- [22] <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-budzetu-republike-srbije-za-2021-godinu.html?url=zakon-o-budzetu-republike-srbije-za-2020-godinu.html> [Приступљено: 22.02.2022.].